

Κείμενο Εργασίας Νο 26/2012

Οικονομική Άμιλλα: Η Διαμόρφωση του Ευρωπαϊκού Παραδείγματος

Δρ. Κωνσταντίνος Χ. Οικονόμου

Μάρτιος 2012

Copyright © 2012

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΚΑΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (ΕΛΙΑΜΕΠ)

Βασ. Σοφίας 49, 106 76 Αθήνα

Τηλ.: (+30) 210 7257110, Fax: (+30) 210 7257114,

e-mail: eliamep@eliamep.gr

url: www.eliamep.gr

Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος

Κείμενο Εργασίας Νο 26/2012

Οικονομική Άμιλλα:

Η Διαμόρφωση του Ευρωπαϊκού Παραδείγματος

Κωνσταντίνος Χ. Οικονόμου

Δρ. Πανεπιστημίου Κέμπριτζ

Εντεταλμένος Διδασκαλίας στα Πανεπιστήμια Αθηνών (Τμήμα Οικονομικών Επιστημών)
και Στερεάς Ελλάδας (Τμήμα Περιφερειακής Οικονομικής Ανάπτυξης)

Το ΕΛΙΑΜΕΠ δεν υιοθετεί ως ίδρυμα πολιτικές θέσεις. Καταβάλλει μάλιστα προσπάθεια να παρουσιάζονται στα πλαίσια των εκδηλώσεων του και στο μέτρο του δυνατού όλες οι υπάρχουσες απόψεις. Υπό το πρίσμα αυτό, οι αναλύσεις και οι γνώμες που δημοσιεύονται στις σειρές του θα πρέπει να αποδίδονται αποκλειστικά στους συγγραφείς και να μην θεωρούνται ότι αντιπροσωπεύουν απαραίτητα τις απόψεις του ιδρύματος, του διοικητικού συμβουλίου του, της διεύθυνσης ή των κατά περίπτωση και καθ' οιονδήποτε τρόπο συνεργαζομένων φορέων.

**ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ
ΜΕΛΩΝ ΕΛΙΑΜΕΠ**

Ζητήστε μας να σας ενημερώσουμε!

members.eliamep@eliamep.gr

Τηλ. 210 7257110

Εδώ θα βρείτε το [Δελτίο Εγγραφής](#)

Σύντομο Βιογραφικό

Ο Κωνσταντίνος Οικονόμου είναι εντεταλμένος διδασκαλίας στον τομέα Ανάπτυξης και Διεθνούς Οικονομικής του τμήματος Οικονομικών Επιστημών της Νομικής Σχολής του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών, στο αντικείμενο της Τοπικής Οικονομικής Ανάπτυξης καθώς και στο τμήμα Περιφερειακής Οικονομικής Ανάπτυξης του Πανεπιστημίου Στερεάς Ελλάδας, στο αντικείμενο Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών (G.I.S.). Είναι διδάκτορας του Πανεπιστημίου Κέιμπριτζ (με υποτροφία Ι.Κ.Υ.) και μεταπτυχιακός απόφοιτος του Πανεπιστημίου London School of Economics (με υποτροφία του Υπουργείου Εθνικής Οικονομίας). Τα ερευνητικά του ενδιαφέροντα προσανατολίζονται γύρω από θέματα ανάλυσης της Ελληνικής Οικονομίας, ένταξης και λειτουργίας της μέσα στο οικονομικό περιβάλλον της Ε.Ε., νέας οικονομίας, ανταγωνιστικότητας της Ευρωζώνης, παγκοσμιοποίησης, θέματα θεωρίας ανάπτυξης της επιχείρησης, ανάπτυξης και στήριξης των μικρομεσαίων επιχειρήσεων, επιχειρηματικότητας, τοπικής οικονομικής ανάπτυξης, περιφερειακής θεωρίας, πολιτικής και αξιολόγησής της, οικονομικής γεωγραφίας, G.I.S., επιστημολογίας της γεωγραφίας και φιλοσοφίας των επιστημών. Έχει κάνει πλήθος ανακοινώσεων σε συνέδρια της Ελλάδας και διεθνώς. Κατά το ακαδημαϊκό έτος 2010-2011 διετέλεσε συνεργάτης του ΕΛΙΑΜΕΠ στο πρόγραμμα αξιολόγησης των διαχρονικών πολιτικών στήριξης της Ελληνικής οικονομίας από την Ε.Ε., στα πλαίσια του οποίου συνέγραψε το τμήμα που αφορούσε στις κρατικές ενισχύσεις που διατέθηκαν στην παραγωγή και τη βιομηχανία.

Περίληψη

Η δημιουργία της Ε.Ε. στηρίχθηκε σε διάφορες οικονομικές θεωρίες, όπως η νεοκλασική, η ενδογενής, η θεωρία της άριστης νομισματικής περιοχής, της ανταγωνιστικότητας και στη σημασία των υποδομών, των θεσμών, της επιχειρηματικότητας, των μικρομεσαίων επιχειρήσεων και της βιώσιμης ανάπτυξης. Παρά τις αρχικές προσδοκίες, οι περιφερειακές και λιγότερο αναπτυγμένες οικονομίες της Ευρώπης νέμονται μικρότερο τμήμα από τις ωφέλειες, τις οποίες, όπως έχει ήδη αρχίσει να διαφαίνεται, καρπώνονται οι πιο αναπτυγμένες και κεντρικές. Αυτό προκύπτει κι από έρευνα του συγγραφέα σε 34 χώρες της Ευρώπης για την περίοδο 2001-2008, που υποδεικνύει ότι δεν έγιναν αντιληπτές σε βάθος οι διαστάσεις του προβλήματος και δεν ελήφθησαν επαρκώς υπ' όψη οι θεωρίες της περιφερειακής ανάπτυξης και της οικονομικής γεωγραφίας. Οι περιφερειακές χώρες υφίστανται πολύ ισχυρές ανταγωνιστικές πιέσεις, που προκαλούν αύξηση της υποαπασχόλησης, αποψίλωση των δυνάμεών τους, την αυξημένη μετανάστευση που καταφτάνει πρώτα εκεί και τη συνεχή κοινωνική αλλαγή. Παρ' όλα αυτά θεωρούνται οι αποκλειστικοί υπαίτιοι των οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων που παρουσιάζονται και διαιωνίζονται στο περιβάλλον αυτό. Τα κράτη της περιφέρειας χρειάζεται τώρα να εισέλθουν σε ένα νέο στάδιο ανάπτυξης (Rostow, 1960), μέσω της συσπείρωσής τους γύρω από τις αναπτυγμένες οικονομίες και αξιοποιώντας τις βάσεις που έχουν ήδη τεθεί καθώς και μια σειρά από προϋποθέσεις που υφίστανται πλέον, όπως η επίτευξη μη ισόρροπης ανάπτυξης και οι διασυνδέσεις μεταξύ των οικονομιών (Hirschman, 1958). Το στάδιο αυτό απαιτεί μια «μεγάλη ώθηση» (Rosestein-Rodan, 1943), ειδικά μέσω επενδύσεων σε υβριδικά βιομηχανικά προϊόντα υψηλής προστιθέμενης αξίας (Dixit & Stiglitz, 1977), όπως ελικοφόρων οχημάτων, και την προωθητική δημιουργία θέσεων εργασίας (Hirschman, 1958) κατά τρόπο, ώστε να λειτουργήσει υπέρ και των Ευρωπαϊκών κέντρων. Απώτερος στόχος είναι η στροφή της Ευρώπης προς ένα στάδιο ολοκλήρωσης με τα χαρακτηριστικά ενός cluster που θα παρέχει ευκαιρίες ανάπτυξης, οικονομική ελευθερία και θα χαρακτηρίζεται λιγότερο από σκληρό ανταγωνισμό και περισσότερο από οικονομική άμιλλα.

Λέξεις Κλειδιά

Οικονομική Ολοκλήρωση, Ευρώπη, Cluster, Ανισότητες, Ελληνική Οικονομία

Οικονομική Ολοκλήρωση Ευρώπη Cluster Ανισότητες Ελληνική Οικονομία

Η Διερεύνηση των Βάσεων Ανάπτυξης στην Ευρώπη
και Δυνατότητες Οικονομικής Ολοκλήρωσης

1. Το κύριο θεωρητικό υπόβαθρο για την οικοδόμηση της Ε.Ε.

Η Ευρωπαϊκή Ένωση χτίζει πάνω στα θεμέλια των εθνών-κρατών τις καινούργιες διευρωπαϊκές βάσεις, όπως οικονομικές, θεσμικές, πολιτικές, κοινωνικές και άλλες. Οι περισσότεροι από τους λαούς της Ευρώπης έκαναν ήδη πολύ μεγάλα βήματα προς την κατεύθυνση της οικονομικής ολοκλήρωσης για τα οποία χρειάστηκε μεγάλη προσπάθεια και επενδύθηκαν μεγάλα ποσά.

Εξ αρχής τέθηκε ο φιλόδοξος στόχος της σύγκλισης των οικονομιών των κρατών-μελών και της «αρμονικής ανάπτυξης» στον εδαφικό χώρο της Ε.Ε.. Μέχρι σήμερα, η ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων χωρών της Ε.Ε. έχει στηριχθεί σε διάφορες οικονομικές θεωρίες, όπως η νεοκλασική που δίνει βαρύτητα στην ανάγκη συσσώρευσης κεφαλαίου και εργασίας και στην πλήρη κινητικότητα των συντελεστών παραγωγής. Αυτή πραγματοποιείται μέσω των υποδομών που συμπεριλαμβάνουν την ενέργεια, τις μεταφορές, την επικοινωνία και τις νέες τεχνολογίες. Η σημασία των υποδομών τονίστηκε σε πολλές εμπειρικές έρευνες (Aschauer, 1989). Η ενδογενής θεωρία πρόβαλε περισσότερο τη σημασία της έρευνας και ανάπτυξης (R&D), της τεχνολογίας, της γνώσης και της δια βίου μάθησης (Aghion & Howitt, 2009). Οι θεωρίες αυτές συνδέθηκαν βαθμιαία με τη θέση ότι η ανάπτυξη πρέπει να είναι βιώσιμη.

Σταδιακά άρχισαν να καλλιεργούνται σκέψεις για ενιαίο νόμισμα βασισμένες στη θεωρία της άριστης νομισματικής περιοχής. Το ενιαίο νόμισμα προτεινόταν ως εχέγγο για την σταθεροποίηση του οικονομικού περιβάλλοντος και την ανάπτυξη (Mundell, 1961). Σε θεωρητικό επίπεδο, είχαν εξ αρχής τεθεί ως στόχοι για τη δημιουργία μιας νομισματικής ζώνης η πλήρης απασχόληση, η ισορροπία στις διεθνείς πληρωμές και η επίτευξη σταθερότητας στις τιμές (McKinnon, 1963). Ωστόσο η θεωρία αυτή δε συμπεριέλαβε κάποια γεωγραφική παράμετρο και αγνόησε το αρκετά πιθανό ενδεχόμενο διαφοροποίησης των τιμών σε ένα πολύ ευρύ γεωγραφικά χώρο, όπως υποστηρίζει η θεωρία χωρικής διαφοροποίησης των τιμών. Επίσης, δεν έλαβε υπ' όψη την πιθανή άνοδο στις τιμές των αγαθών στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες, εξ αιτίας, για παράδειγμα, της πιθανής αύξησης της προσφοράς και ζήτησης για εγχώρια προϊόντα και υπηρεσίες ή της πιθανής επίδρασης των αυξήσεων των εμπορεύσιμων αγαθών στα μη εμπορεύσιμα, γνωστής από το θεώρημα των Balassa και Samuelson (Balassa, 1964· Samuelson, 1964).

Διάφορες θεωρίες για το διεθνές εμπόριο συντέλεσαν στο να γίνει κατανοητό ότι μέσα από την ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου στην Ε.Ε. θα αναπτυσσόταν ο ανταγωνισμός στις υπό ανάπτυξη οικονομίες και θα αυξάνονταν εκεί η κινητικότητα κεφαλαίου, ενισχύοντας την εγρήγορση του ανθρώπινου δυναμικού και την προώθηση νέων αντιλήψεων, αρχών και τεχνικών στην παραγωγή. Οι εξαγωγές θεωρήθηκε ότι αποτελούν τη βάση για την ανάπτυξη κρατών ή περιφερειών (Tiebout, 1956). Η κύρια θέση των κλασικών οικονομολόγων (ειδικά των Ρικάρντο και Μιλ) ήταν ότι οι συναλλασσόμενες χώρες διατηρούν το συγκριτικό και όχι απλώς το απόλυτο πλεονέκτημα στην ανταλλαγή αγαθών. Έτσι οδηγούνται σε μεγαλύτερη εξειδίκευση στην παραγωγή αγαθών και υπηρεσιών, με την παραδοχή ότι το εμπόριο δεν είναι μηδενικού αθροίσματος αλλά αυξάνει σε όγκο (Krugman & Obstfeld, 2000). Κατά το θεώρημα Χέτσκερ-Ολιν αυτό το συγκριτικό πλεονέκτημα εξαρτάται από τη χρήση των συντελεστών παραγωγής που διατίθενται σε μεγαλύτερη αφθονία και την ένταση χρήσης τους και άρα το διεθνές εμπόριο προσδιορίζεται από τις διαφορές στους πόρους των κρατών. Έτσι όμως, χώρες με μεγαλύτερη ένταση συντελεστών παραγωγής θα επωφελούνται περισσότερο από τη χρήση παγκόσμιων δικτύων μεταφοράς των προϊόντων τους, μεταφορικών υποδομών παγκόσμιας εμβέλειας και οχημάτων χαμηλού κόστους για τη μεταφορά των προϊόντων, που οι εταιρείες τους παράγουν και εκτός εθνικών συνόρων, με πολύ χαμηλά κόστη εργασίας. Ωστόσο

εμπειρικές ενδείξεις (ειδικά το παράδοξο του Leontief) ανέτρεψαν την ισχύ του θεωρήματος αυτού και οδήγησαν στην προσπάθεια ενσωμάτωσης του ρόλου άλλων παραγόντων στην ανάλυση του διεθνούς εμπορίου, όπως ενδογενών ή ομάδων συμφερόντων. Παραδεχόμενη την ύπαρξη ατελούς ανταγωνισμού διεθνώς, η νέα θεωρία εμπορίου αιτιολόγησε τη σημασία του στρατηγικού εμπορίου και της στήριξης νέων βιομηχανιών (Krugman & Obstfeld, 2000).

Ως αντίβαρο στο άνοιγμα των συνόρων και την απελευθέρωση δυνάμεων συγκέντρωσης δόθηκε έμφαση στο «νέο ανταγωνισμό» (Best, 1991) και τις πολιτικές ενίσχυσης της ανταγωνιστικότητας. Η θεωρία της ανταγωνιστικότητας συνέπεσε ιστορικά με την ανάγκη καλλιέργειας του ανταγωνισμού σε χώρες της Ε.Ε. και αναμόχλευσε, μέσα από νέα πρίσματα, βασικές θέσεις της οικονομικής θεωρίας για το ρόλο του ανταγωνισμού, των ενδογενών παραγόντων, του εμπορίου, παραγόντων που σχετίζονται με την προσφορά και ζήτηση, τη βιομηχανία και τις επιχειρήσεις (Porter, 1998). Ωστόσο, αν και η ανταγωνιστικότητα προωθείται στις χώρες της Ε.Ε. ως εθνικός ή περιφερειακός στόχος, η μεγιστοποίηση της προστιθέμενης αξίας πανευρωπαϊκά, που είναι ένας διαφορετικός στόχος, δεν έχει μέχρι σήμερα τεθεί με σαφήνεια. Αντιθέτως, είναι πιθανόν η αξία που δημιουργείται σε μια περιφέρεια να μειώνεται από τον ανταγωνισμό κάπου αλλού στην Ε.Ε.. Σε συνδυασμό με τη θεωρία ανταγωνιστικότητας τονίστηκε η ανάγκη προώθησης κι ενίσχυσης της επιχειρηματικότητας και στήριξης νέων και μικρομεσαίων επιχειρήσεων, υιοθετώντας τις θέσεις του Schumpeter και άλλων οικονομολόγων.

Ο ρόλος των θεσμών σε διεθνές εθνικό και περιφερειακό επίπεδο, ελήφθη επίσης υπ' όψη στις πολιτικές που ασκήθηκαν για την ανάπτυξη των κρατών-μελών (North, 1990). Οι θεσμοί είναι απαραίτητοι σε μια ένωση λαών και η δημιουργία, ανανέωση ή ανάπτυξή τους διαμορφώνεται μέσα από την μεταρρύθμιση ή την αποκέντρωση κρατικών δομών. Χάρη στη δημιουργία νέων και κοινών πανευρωπαϊκών θεσμών η Ε.Ε. πέτυχε να δρομολογήσει μια σειρά από εξελίξεις, σε μια σπειροειδή, συνεχή ή με προσκόμματα, τροχιά. Ως «κανονιστικά οχήματα», οι θεσμοί συνιστούν φορείς πεποιθήσεων, γνώσης, κατανόησης, αξιών και καθιερωμένων πρακτικών (Rosemond, 2004). Η ίδια η ανθρώπινη στάση και συμπεριφορά επηρεάζεται από τις διάφορες θεσμικές νόρμες και συμβάσεις που παρέχουν δυνατότητες γνώσης, υποδείγματα και τρόπους συμπεριφοράς και έναν τρόπο των δρώντων, ειδικά των άμεσα σχετιζόμενων με αυτές (Rosemond, 2004). Όπως επισημαίνεται από τη νέο-θεσμική προσέγγιση, οι θεσμοί, ως διαμεσολαβητικές μεταβλητές, μπορεί να προκαλούν εξαρτημένες πορείες/τροχιές (path dependence), να επιδρούν ρυθμιστικά αλλά ενέχουν και τον κίνδυνο περιορισμού των ελευθεριών και των ορθολογικών επιλογών (Nugent, 2006). Η θεσμική συγκρότηση της Ε.Ε. συνδέεται και με το θέμα του ενιαίου συντάγματος. Αν και αυτή η εξέλιξη προσκρούει στη διαφορετικότητα των συνταγμάτων και του δικαίου στις χώρες-μέλη, εντούτοις το Κοινοτικό δίκαιο έχει ήδη αποκτήσει μεγαλύτερη ισχύ από το εθνικό κι οι ιδρυτικές και τροποποιητικές συνθήκες θεωρούνται πρωταρχική πηγή δικαίου.

Διάφορες θεωρίες διεθνών σχέσεων, όπως η ομοσπονδιακή, η συν-ομοσπονδιακή, η λειτουργική, η νέο-λειτουργική ή η συμβιβαστική καθώς και θεωρίες από τη συγκριτική πολιτική οικονομία πρόσφεραν διαφοροποιημένες θέσεις σχετικά με τις γενεσιουργές αιτίες και την ίδια τη διαδικασία ολοκλήρωσης της Ε.Ε., προτείνοντας τη θεσμική οικοδόμησή της και τη λειτουργία σχετικών θεσμών. Μέσα από τις διάφορες θεωρητικές θέσεις που αναπτύχθηκαν έγινε μια προσπάθεια δημιουργίας μιας γενικής θεωρίας για την ολοκλήρωση. Σύμφωνα με τη νέο-λειτουργική θέση, στους περιφερειακούς «παίκτες» δίνεται η στρατηγική επιλογή της λειτουργικής διασύνδεσής τους και αυξάνει το βάθος συνεργασίας, η σύνδεση των πεδίων πολιτικής και το επίπεδο εξουσίας κοινών θεσμών (Τσινισιζέλης, 1995). Η ολοκλήρωση επεκτείνεται μέσα από μια διαδικασία βαθμιαίας εκκείλισης (spill-over) λειτουργιών, με επίτευξη διαδικαστικών συναινέσεων, ενώ χάρη στη δημιουργία κοινών θεσμών τίθεται σε κίνηση μια διαδικασία συγκέντρωσης λειτουργιών (Hass, 1958). Μέσα από τη τρέχουσα διαδικασία ολοκλήρωσης, η ευρωπαϊκή πολιτεία παραμένει μάλλον πολυκεντρική και συνδέεται λιγότερο με συγκεντρωτικές τάσεις υπαγωγής των μερών στο σύνολο, σε μια διαδικασία εκμάθησης της συμβίωσης μεταξύ κρατών-μελών (Χρυσόχοου κ.α., 2009). Η σύσφιξη της ενότητας μέσα στη διαφορετικότητα σφυρηλατείται μέσα από την ολοκλήρωση -θετική ή αρνητική- όπως επισημαίνεται και από την ομοσπονδιακή θεωρία. Βάση της θεωρίας αλληλεξάρτησης, η ολοκλήρωση της Ε.Ε. είναι άμεσα συνδεδεμένη με τη διεθνή σκηνή και άρα πρέπει να εξετάζεται σε συνάρτηση με τις ταχείες αλλαγές που λαμβάνουν χώρα σε αυτή και όχι σε ένα αυστηρό

πλαίσιο (Nugent, 2006). Η ειδική σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ κρατών-μελών μπορεί να συγκροτεί ένα διεθνές καθεστώς που να προκαλεί ή να συντηρεί μια άνιση κατανομή, ειδικά όταν εγκαθιδρύεται μια ιεραρχία αξιών που προωθεί τα συμφέροντα ορισμένων εκ των συμμετεχόντων (Τσινισιζέλης, 1995).

Στην αναζήτηση μιας πιο γενικής θεωρίας ολοκλήρωσης συντέλεσε και η στροφή προς τη διακυβερνητική πολιτική από ορισμένους μελετητές. Η ανάπτυξη δικτύων πολιτικής με σκοπό τη λήψη απόφασης και συμβιβασμού συμβάλει στην προώθηση ενός συστήματος διακυβέρνησης (Nugent, 2006). Ο πολλαπλασιασμός τους αντικατοπτρίζει διαφορετικές προσδοκίες και βλέψεις μέσα σε έναν κατακερματισμό συμφερόντων και λήψης απόφασης, όπου οι μετέχοντες επιδιώκουν να μεγιστοποιήσουν τα οφέλη στα «εμφωλευμένα παίγνια» τους (Rosemond, 2004). Η διακυβέρνηση εντός της Ε.Ε. συντελείται μέσω της κλασικής Κοινοτικής Μεθόδου που συνδέεται με και συμπεριλαμβάνει το ρόλο άσκησης πολιτικής της Επιτροπής, ειδικά το νομοθετικό, τις διαπραγματεύσεις εθνικών κυβερνήσεων σε διεθνές επίπεδο, τις διασκέψεις, τα συμβούλια υπουργών, τις τακτικές συναντήσεις σε τεχνοκρατικό επίπεδο και τις συνεχόμενες επαφές με εταίρους που προετοιμάζουν ένα πνεύμα συμβιβασμού και συνεργασίας. Πιο πρόσφατα αναπτύσσονται διάφορες νέες μορφές διακυβέρνησης, όπως η Ανοιχτή Μέθοδος Συντονισμού, ο κοινωνικός διάλογος, οι ανεξάρτητες αρχές, η αυτορρύθμιση και η συρρίθμιση, οι οποίες χαρακτηρίζονται από ευελιξία, συμμετοχικές διαδικασίες, πολύ-επίπεδη λειτουργία, αποκέντρωση, ποικιλομορφία, μια διαδικασία εκμάθησης και ένα βαθμό δεσμευτικότητας (Μανουβέλος, 2010).

Σχετιζόμενη πάντοτε με τον τρόπο διακυβέρνησης και τη θεσμική λειτουργία της, μια οικονομική ένωση διέρχεται μέσα από διάφορα στάδια ολοκλήρωσης, όπως αυτό της τελωνειακής ένωσης ή της κοινής αγοράς, και συντελείται αργά και σταδιακά. Η πλήρης όμως οικονομική ολοκλήρωση προϋποθέτει την ενοποίηση των οικονομικών, νομισματικών, δημοσιονομικών κι άλλων πολιτικών. Η άμεση επίτευξη της οικονομικής και δημοσιονομικής ενοποίησης παραμένει ένα δύσκολο εγχείρημα, παρά τις προσπάθειες που έχουν ήδη καταβληθεί, εφ' όσον συνδέεται με την νομισματική ενοποίηση και τις διαφορές στα επίπεδα ανάπτυξης και διαβίωσης των κρατών-μελών της Ε.Ε. (Μαραβέγιας & Τσινισιζέλης 1995).

2. Μια επανεκτίμηση του θέματος της απόκλισης των Ευρωπαϊκών οικονομιών και οι διαστάσεις του προβλήματος

Παρά την άσκηση των σχετικών πολιτικών που απορρέουν από τις θεωρίες αυτές, θα έπρεπε, λόγω του ανοίγματος των συνόρων, να αναμένεται ως αρκετά πιθανή η προοπτική απότομης έντασης των οικονομικών ανισορροπιών που προϋπήρχαν ή και της δημιουργίας νέων. Ωστόσο, μέχρι πρόσφατα, οι διάφορες μελέτες με εμπειρικά δεδομένα δεν έκαναν απολύτως σαφές ότι τίθεται τόσο σοβαρό θέμα απόκλισης των οικονομιών της Ε.Ε.. Οι εμπειρικοί αναλυτές, δίνοντας έμφαση στη χρήση μοντέλων, διαπίστωναν για μεγάλο χρονικό διάστημα σύγκλιση σε πανευρωπαϊκό επίπεδο (π.χ. Sala-i-Martin, 1996· Sala-i-Martin, 1994· Cappellen κ.α., 2003). Αυτή τη θέση ασπάζονταν μέχρι πρόσφατα και η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (COM, 2004).

Αντιθέτως, η παρούσα δημοσίευση συγκρούεται με αυτή την καθιερωμένη λογική, στηριζόμενη στα αποτελέσματα έρευνας του υπογράφοντος το παρόν άρθρο που διαπιστώνει την απόκλιση σε ένα δείγμα 34 χωρών της Ευρώπης κατά την περίοδο 2001-2008¹. Η έρευνα αυτή χρησιμοποιεί μια σειρά από οικονομικές μεταβλητές και μελετάει τη μεταβολή στους συντελεστές συσχέτισής τους και τη σημαντικότητά της². Τα συμπεράσματα της έρευνας αυτής αναδεικνύουν την ενίσχυση των κεντρικών και αναπτυγμένων οικονομιών -μέσα στο περιβάλλον άσκησης πολιτικών σύγκλισης εντός της Ε.Ε.- και άρα και την απόκλιση των Ευρωπαϊκών οικονομιών. Κατ' αυτόν τον τρόπο τονίζουν -εκ των υστέρων- ότι το θέμα της οικοδόμησης της ενιαίας Ευρώπης δεν έχει γίνει αντιληπτό στις πραγματικές διαστάσεις του. Για την ερμηνεία των αποτελεσμάτων αυτών μέσα στον Ευρωπαϊκό χώρο θα πρέπει να προταθεί ένα διαφορετικό, πληρέστερο πρίσμα θεώρησης των σχετικών με τις οικονομικές ανισότητες στο χώρο θεωριών,

¹ Η παρούσα ανακοίνωση στην Ελληνική βιβλιογραφία αποτελεί απόρροια της έρευνας αυτής και σχετίζεται άμεσα με το μέλλον του αναπτυξιακού και χωροταξικού σχεδιασμού τόσο στην Ελλάδα όσο και στην Ευρώπη.

² Εδώ χρησιμοποιείται ο στατιστικός/οικονομετρικός όρος για την έννοια της «σημαντικότητας».

ως πιο λογικό να τις ερμηνεύει, σε σχέση με άλλες απόψεις που έχουν διατυπωθεί, και το οποίο μέχρι σήμερα έχει συζητηθεί σπάνια ή και καθόλου.

Στο ανοιχτό περιβάλλον διακίνησης ανθρώπων και κεφαλαίων μέσα στην Ε.Ε. η ένταση ανισορροπιών μπορεί να αυξάνεται μέσω της λειτουργίας των χρηματιστηρίων και της εισαγωγής κερδοσκοπικών κεφαλαίων σε εθνικές αγορές. Μέσα από την ανάλυση των διαπεριφερειακών πολλαπλασιαστών εμπορίου που λαμβάνουν υπ' όψη το διεθνές εμπόριο είχε εγκαίρως επισημανθεί ότι σε ένα σύνολο περιφερειών που δεν έχουν νομισματική και συναλλαγματική πολιτική, είναι πιθανή η δημιουργία έντονα ελλειμματικών περιφερειών και άρα η ένταση των οικονομικών ανισοτήτων (Richardson, 1969· Σκούντζος, 1996). Μεταφερόμενη σε επίπεδο κρατών-μελών και με την υπόθεση της κλειστής οικονομίας στο εκτός της Ε.Ε. εμπόριο, η ανάλυση αυτή προέβλεπε μια πιθανή έντονη ανισορροπία στα ισοζυγία εμπορίου μεταξύ κρατών και -κατά προέκταση- πληρωμών, δεδομένων και των διαφορετικών επιπέδων ανταγωνιστικότητας, θεσμών, εκπαίδευσης, αξιοποίησης του εργατικού δυναμικού ή άλλων παραγόντων που διακρίνουν τις περισσότερο από τις λιγότερο αναπτυγμένες οικονομίες διαχρονικά.

Στην πράξη, έχει παρατηρηθεί ότι συχνά οι δυνάμεις ανάπτυξης αναλώνονται σε πόλους ανάπτυξης, όπου επενδυτές και παραγωγοί επιδιώκουν να εκμεταλλευτούν τις μόνιμα υπερεκτιμημένες εξωτερικές οικονομίες, αγνοώντας ευκαιρίες που ανακύπτουν σε άλλες περιοχές που παραμένουν ανεκμετάλλετες (Hirschman, 1958). Η ισχύς των εξωτερικών αυτών οικονομιών και των οικονομιών συγκέντρωσης που λειτουργούσαν και πριν το άνοιγμα των συνόρων, θα έπρεπε να αναμένεται να πολλαπλασιαστεί με το άνοιγμα των συνόρων, ευνοώντας συγκεκριμένες περιοχές και τοποθεσίες της Ε.Ε.. Πολλαπλές θεωρίες στην περιφερειακή ανάπτυξη και στην οικονομική γεωγραφία είχαν εγκαίρως επιστήσει την προσοχή στην τάση έντασης των ανισορροπιών μεταξύ κεντρικών και περιφερειακών κρατών ή περιφερειών. Αυτό τονίστηκε μέσα από τη θεωρία εγκατάστασης των επιχειρήσεων (Hoover, 1948), τη θεωρία κεντρικών θέσεων (Christaller, 1966· Losch, 1954), των πόλων ανάπτυξης (Perroux, 1955) και της «σωρευτικής αιτιότητας» (Myrdal, 1957· Kaldor, 1970) που τόνισε την επίδραση των συνθηκών καθυστέρησης και οπισθοδρόμησης (backwash effects) και τη σημασία της αναπτυξιακής διάχυσης (spread effects). Η τάση έντασης των χωρικών ανισορροπιών, που έχει επισημανθεί και στη νέα οικονομική γεωγραφία (Krugman, 1991), θα έπρεπε να αναμένεται να είναι πολύ ισχυρή. Εξ άλλου η συσπείρωση οικονομικών δυνάμεων γύρω από κεντρικές Ευρωπαϊκές περιοχές διαφαίνεται και μέσα από τις συζητήσεις για το υπό διαμόρφωση Ευρωπαϊκό «τρίγωνο», τη «μπλε μπανάνα», το «κόκκινο χταπόδι» ή άλλους σχηματισμούς στην ευρύτερη κεντρική περιοχή της Ε.Ε. ή μέσα από διαπιστώσεις για την Ευρώπη των πολλών ταχυτήτων, της μεταβλητής γεωμετρίας, των ομόκεντρων κύκλων και τη διάκριση μεταξύ παλιάς και νέας Ευρώπης.

Η πιθανή δημιουργία ενός οικονομικού δυϊσμού σε μια ενιαία οικονομία, όπως αυτή της Ε.Ε., μεταξύ των λιγότερο και περισσότερο αναπτυγμένων κρατών -για παράδειγμα μεταξύ Βορρά-Νότου- όπου ένα τμήμα των οικονομιών θα αποτελεί το σύγχρονο, πιο αναπτυγμένο καπιταλιστικά, κι ένα άλλο το πιο παραδοσιακό και τεχνολογικά υποανάπτυκτο, είναι μια προοπτική που υπενθυμίζεται μέσα από τις δυϊστικές θεωρίες ανάπτυξης. Αυτές συνδέουν τον οικονομικό δυϊσμό -εκτός των άλλων- και με κοινωνικές αιτίες (Boeke, 1956). Επίσης η θεωρία της τομεακής διάρθρωσης -υπό το πρίσμα της εξειδίκευσης στο συγκριτικό πλεονέκτημα- επισημαίνει το ενδεχόμενο διάρθρωσης της ενιαίας οικονομίας της Ε.Ε. σε τομείς εξειδίκευσης, ανά γεωγραφική περιοχή ή κράτος. Μια τέτοια εξέλιξη είναι πιθανόν, όπως επισημαίνεται στις θεωρίες άνισης ανάπτυξης, να δαιωνίζει και να τροφοδοτεί επ' αόριστον την άνιση ανάπτυξη μεταξύ φτωχών και πλούσιων οικονομιών, σε βάρος των φτωχότερων και πιο περιφερειακών (Emmanuel, 1972), τροφοδοτώντας πιθανόν ένα φαύλο κύκλο μέσα στην οικονομία της Ε.Ε..

3. Κοινωνικές Διαστάσεις της Απόκλισης των Ευρωπαϊκών Οικονομιών

Όπως είναι αναμενόμενο, οι οικονομικές ανισότητες, τόσο εγχώρια όσο και διευρωπαϊκά, θα συνδέονται με μετακινήσεις πληθυσμών εντός της Ε.Ε. και ιδιαίτερα του καταρτισμένου και καλά εκπαιδευμένου ανθρώπινου δυναμικού (Hirschman, 1958). Η μετανάστευση ωστόσο έχει μια διφυή υπόσταση, αφού προκύπτει όχι μόνο μέσα από τις εσωτερικές εντός της Ε.Ε.

μετακινήσεις αλλά και λόγω παγκοσμιοποίησης. Η αύξηση της παγκοσμιοποίησης διευκολύνει τη μετανάστευση προς την Ε.Ε., εξαιτίας κυρίως της ραγδαίας αύξησης του παγκόσμιου πληθυσμού, του πολλαπλασιασμού των αιτιών αναζήτησης καλύτερων οικονομικών και κοινωνικών συνθηκών (που περιλαμβάνουν ακόμη και τις κλιματικές αλλαγές) και της βελτίωσης των υποδομών στις συγκοινωνίες, τις επικοινωνίες ή άλλους τομείς. Τα μεγάλα μεταναστευτικά ρεύματα πρώτα εισρέουν στην περιφέρεια της Ε.Ε., που υφίσταται εκείνη πρώτη τις όποιες αρνητικές συνέπειες.

Έχει παρατηρηθεί ότι η ανάπτυξη των περιφερειών και των τμημάτων ή τομέων σε μια οικονομία προκαλεί κοινωνικό χάσμα και αντιπαράθεση ανάμεσα στις περιφέρειες εκείνες, τους τομείς, κλάδους ή τμήματα των κοινωνιών που αναπτύσσονται, και εκείνων που υστερούν (Hirschman, 1958). Αυτό το χάσμα δυναμιτίζει την περαιτέρω ανάπτυξη σύμφωνα με τον Hirschman, εφόσον οι επιτυχημένες ομάδες ή περιφέρειες υπερτονίζουν την υπεροχή τους, ηθική, εργασιακή ή γενικότερη ή το σύνολο των ιδιοτήτων που τους διαφοροποιούν από άλλες περιφέρειες ή τη χώρα, δημιουργώντας ταυτόχρονα και την εικόνα του αργόσχολου για τους υπόλοιπους. Από την άλλη πλευρά, όσοι υστερούν κατηγορούν τους πρωτοπορούντες ως «νεόπλουτους» ή «υλιστές» που υιοθετούν απότομες πρακτικές και αγνοούν την παραδοσιακή ηθική και τις αξίες της κοινωνίας ή ενός έθνους (Hirschman, 1958). Οι θέσεις αυτές επαληθεύονται πλήρως σήμερα τόσο εντός των χωρών του Νότου στην Ε.Ε., ειδικά σε χώρες όπως η Ελλάδα, όσο και διευρωπαϊκά, στις σχέσεις μεταξύ περισσότερο και λιγότερο αναπτυγμένων κρατών.

Καθ' όλη τη διάρκεια της ολοκλήρωσης της Ε.Ε., οι οικονομικές αλλαγές επιτείνουν τις κοινωνικές, ειδικά σε πιο περιφερειακά και ευάλωτα κράτη-μέλη. Αυτά καλούνται κατά την επαφή τους με τα περισσότερο αναπτυγμένα και λόγω της απότομης ανόδου των τιμών και επιπέδων διαβίωσης, να προχωρήσουν σε κοινωνικές αλλαγές και στην αντιμετώπιση συνεχώς νέων καταστάσεων. Στο άνοιγμα των συνόρων, οι λαοί καλούνται να φιλτράρουν και να αποδεχθούν νέες αξίες και ήθη ή και να αλλάξουν τον τρόπο οργάνωσης τους, πάντοτε σε σχέση και με την προϋπάρχουσα δομή, σύνθεση και οργάνωση της κοινωνίας τους. Μη ήπιες κοινωνικές αλλαγές επιτείνουν προβλήματα κοινωνικού αποκλεισμού, π.χ. εκείνα όσων δε μετέχουν στην υλοποίηση των αλλαγών.

Ο απολογισμός των κοινωνικών συνεπειών των οικονομικών πολιτικών στις Ευρωπαϊκές κοινωνίες είναι πολύ ευρείας κλίμακας, και έχει απασχολήσει πολύ λιγότερο μέχρι σήμερα τους κοινωνικούς επιστήμονες από ότι ο οικονομικός απολογισμός. Η διαρκής κοινωνική αλλαγή ωστόσο μπορεί να συνδέεται με φαινόμενα αποδυνάμωσης της συνοχής, χαλάρωσης του ελέγχου που ασκούν υπάρχουσες κοινωνικές και πολιτικές ομάδες και περιορισμού της συλλογικής συνείδησης. Σε αυτό το περιβάλλον είναι πιθανή και δυνατή η μετάδοση διαφόρων αρνητικών κοινωνικών πρακτικών ή παθολογιών, όπως της διαφθοράς, μέσα από δίκτυα. Τα δίκτυα αυτά, σύμφωνα με την ερμηνεία των Christakis & Fowler (2009), έχουν τη δύναμη να διαμορφώνουν τη συμπεριφορά προσώπων και να επιδρούν στην ίδια τους την ηθική και ελευθερία επιλογών. Απέναντι στην ένταση των αλλαγών και τη διαρκή μετεξέλιξη μιας κοινωνίας που προωθείται, αναπτύσσονται αντιδράσεις και φαινόμενα συλλογικής βίας που μπορεί να εξηγούνται με βάση και την ερμηνεία που εκθέτει ο de la Roche (1996), ως μια προσπάθεια ανάκτησης του χαμένου ελέγχου από πληττόμενες κοινωνικές ομάδες. Δεν είναι τυχαίο ότι τέτοια φαινόμενα παρατηρούνται σε χώρες της περιφέρειας της Ε.Ε., όπως η Ελλάδα, όπου η προοπτική ασφαλούς επανένταξης στην κοινωνία μέσα από την εργασία και την παραγωγή (που ο Paynter, 1989 θεωρεί ως την ενδεδειγμένη δίοδο επανένταξης) είναι περιορισμένη, καθώς πρόκειται για περιβάλλοντα υποαπασχόλησης, ανεργίας και περιορισμένων επενδύσεων. Αντίθετα προς τέτοιου είδους οπτικές για την ερμηνεία των προβλημάτων και δεινών των κοινωνιών τους, τα κράτη της περιφέρειας θεωρούνται ουκ ολίγες φορές αποκλειστικά υπαίτια για την παρουσία και άνθησή τους.

4. Προς μια κατεύθυνση ανάπτυξης της Ευρώπης που να δημιουργεί ένα ενιαίο Ευρωπαϊκό cluster

Τα παραπάνω κάνουν εμφανώς μη ρεαλιστικό, αν όχι εξωπραγματικό, το στόχο της ισόρροπης ανάπτυξης. Η άποψη όμως περί ισόρροπης ανάπτυξης αντιτίθεται στη θέση που διακρίνει ως κινητήρια δύναμη της ανάπτυξης τη δημιουργία μιας αλυσίδας ανισορροπιών και ανακατατάξεων

σε μια οικονομία (Hirschman, 1958). Αυτή η θέση συμπυκνώνεται και στις πιο σύγχρονες οπτικές της οικονομικής θεωρίας που ενστερνίζονται την άποψη ότι στις οικονομίες επικρατούν διάφορες μορφές ατελούς ανταγωνισμού παρά ο τέλειος ανταγωνισμός, μέσω των οποίων δημιουργούνται υψηλότερα περιθώρια κέρδους για τις επιχειρήσεις και μεγαλύτερες δυνατότητες ανάπτυξης για την οικονομία συνολικά. Έτσι όμως διαιωνίζεται διάφορες ανεπάρκειες και οι οικονομίες μπορεί να οδηγούνται και σε μια μορφή σκληρού ανταγωνισμού.

Αντιστρέφοντας έτσι το πρίσμα εξέτασης των ανισορροπιών αυτών κατά 180 μοίρες και λαμβάνοντας επίσης υπ' όψη ότι ένα από τα πιο βασικά προβλήματα των αναπτυγμένων οικονομιών θεωρείται η αδυναμία τους να επιτύχουν υψηλούς ρυθμούς ανάπτυξης, μπορούμε να αποδεχθούμε ότι η ενίσχυση των οικονομικών ανισορροπιών μέσα από τις διεργασίες δημιουργίας της Ε.Ε. συντέλεσε και στην πολυπόθητη ανάπτυξή της, σε έκταση που ίσως να μη λάμβανε ποτέ χώρα και να μη λειτουργούσε προωθητικά για την ενιαία οικονομία της Ε.Ε.. Σύμφωνα με τη θέση του Hirschman (1958), η μη ισόρροπη ανάπτυξη πρέπει να συνδυάζεται με προωθητικές διακλαδικές διασυνδέσεις (linkages) είτε για να καλυφθεί τοπικά η ζήτηση εισροών των νέων οικονομικών δραστηριοτήτων (backward linkages) είτε για να χρησιμοποιηθούν τα προϊόντα ως ενδιάμεσα στην παραγωγή νέων (forward linkages). Μέσα από την ανάπτυξη του διεθνούς εμπορίου και την εντεινόμενη οικονομική συνεργασία φαίνεται ότι αυτές οι προϋποθέσεις έχουν ήδη δημιουργηθεί σε πανευρωπαϊκό επίπεδο, μεταξύ των οικονομιών της Ε.Ε. (έστω κι αν αυτό έχει επιτευχθεί κυρίως προς όφελος ορισμένων κρατών). Εφ' όσον δηλαδή έχουν δημιουργηθεί οι διασυνδέσεις και έχει προκληθεί μη ισόρροπη ανάπτυξη, η προσπάθεια ανάπτυξης των περιφερειών και κρατών της Ε.Ε. έχει τεθεί σε πιο μακροπρόθεσμες βάσεις αναπτυξιακής κατεύθυνσης, σε Ευρωπαϊκό επίπεδο.

Γενικά, οι περιφερειακές οικονομίες δεν μπορούν να μεταβούν απότομα σε ένα στάδιο απογείωσης χωρίς να διέλθουν προηγουμένως από τα ενδιάμεσα στάδια (Rostow, 1960). Η μετάβαση αυτή ενισχύει έντονες αλλαγές που απελευθερώνουν οικονομικές και πολιτικές δυνάμεις κατά τρόπο συγκρουσιακό πολλές φορές, και έχει χαρακτηριστεί αλλού και ως μια «δημιουργική καταστροφή» (Schumpeter, 1942). Μια «μεγάλη ώθηση» στις υπό ανάπτυξη οικονομίες στην Ευρωπαϊκή περιφέρεια (όπως προτείνεται από τον Rosestein-Rodan, 1943) μπορεί να συμβάλει στην εξισορρόπηση έντονων ανισορροπιών στα ισοζύγια των κρατών-μελών της Ε.Ε. που παρατηρούνται, εφ' όσον, σύμφωνα με το υπόδειγμα Κένυς -μεταφερόμενο σε επίπεδο κρατών- οι καθαρές εισαγωγές εξισώνονται με την καθαρή διαφορά μεταξύ επενδύσεων και αποταμιεύσεων (Richardson, 1969).

Η επιτυχία της υπάρχουσας κατεύθυνσης για την ανάπτυξη της οικονομίας της Ευρώπης θα μπορούσε να στηρίζεται στο υπόδειγμα των Dixit & Stiglitz (1977) που θεωρεί την ανάπτυξη ως αποτέλεσμα επενδύσεων σε νέα, υβριδικά προϊόντα που ενισχύουν τον μονοπωλιακό ανταγωνισμό και τα περιθώρια κέρδους των επιχειρήσεων. Η θέση αυτή έχει υιοθετηθεί από θεωρητικούς της νέας οικονομικής γεωγραφίας που προτείνουν επιπλέον η ανάπτυξη των περιφερειών να μην αντιδιαστέλλεται άμεσα αυτή των κέντρων (Combes κ.α., 2008). Αυτό θα μπορούσε να επιτευχθεί καλύτερα μέσα από την προσέλκυση μεγάλου μεγέθους επενδύσεων πάνω σε προγράμματα διαχείρισης (projects) και δημιουργίας νέων προϊόντων υψηλής προστιθέμενης αξίας που να δημιουργούν επαρκή αριθμό θέσεων εργασίας και να μπορούν να λειτουργούν προωθητικά, διακλαδικά και διαπεριφερειακά, εφόσον στηρίζονται στην ανάπτυξη νέων και μικρομεσαίων επιχειρήσεων. Γενικότερα, είναι προς το συμφέρον της Ε.Ε. η προσέλκυση και συσπείρωση στην περιφέρεια εκείνων των δυνάμεων παραγωγής και απασχόλησης που αποκλείονται και δεν εκφράζονται σε πιο κεντρικές και ενδυναμωμένες οικονομίες, λόγω και του έντονου ανταγωνισμού σε αυτές. Η πολιτική μετεγκατάσταση εργοστασίων και επιχειρήσεων, που μπορεί να συντελεστεί σε πανευρωπαϊκό επίπεδο στη βαριά βιομηχανία και σε υψηλής προστιθέμενης αξίας προϊόντα ή τεχνολογίες αιχμής, συνιστούσε μέχρι το 1970 το κύριο επιτυχημένο παράδειγμα περιφερειακής ανάπτυξης εντός εθνικών συνόρων. Αυτή έθεσε τα θεμέλια ανάπτυξης πολλών από τις πλέον αναπτυγμένες περιφέρειες της σημερινής Ευρώπης (Armstrong & Taylor, 1999). Υιοθετώντας μια σειρά από κίνητρα προς την κατεύθυνση αυτή, η Ε.Ε. θα μπορούσε να στηρίζει νέους για την οικονομία της περιφέρειας (ή και της Ευρώπης ολόκληρης) κλάδους και να ενισχύει το στρατηγικό εμπόριο σε αυτούς, ώστε να οικονομεί καλύτερα τον πανευρωπαϊκό πλούτο.

Η άρση εμποδίων για τις επαγγελματικές ομάδες που συνδέονται με πολιτιστικούς, πολιτικούς ή άλλους παράγοντες και παραδόσεις, μπορεί να συμβάλει στην κινητικότητα εργασίας και την προσέλευσή της στην περιφέρεια. Επίσης είναι αναγκαία η συνεργασία Ευρωπαϊκών εταιρειών σε μεγάλα προγράμματα που να προσφέρουν θέσεις εργασίας ικανές να απορροφήσουν μεγάλα τμήματα από τα τρέχοντα επίπεδα υποαπασχόλησης, καθώς και να μειώνουν τους κραδασμούς που προκαλούνται στην περιφέρεια της Ε.Ε. από την ανάπτυξη των πιο πλούσιων περιοχών. Η παραγωγή νέων προϊόντων θα μπορούσε να δημιουργήσει νέες αγορές, χωρίς να απειλήσει άμεσα την πρωτοκαθεδρία εγχώριων βιομηχανιών στις αναπτυγμένες οικονομίες αλλά, αντιθέτως, κατά τρόπο που να ενισχύει τον οικονομικό και βιομηχανικό μετασχηματισμό τους, όπως προκύπτει ως πρόταση από τη θεωρία περί ανταγωνιστικότητας. Θα μπορούσε για παράδειγμα να επιδιωχθεί η παραγωγή υβριδικών οχημάτων που να επιλύουν σε μακροχρόνια βάση προβλήματα μετακίνησης μέσα στις χώρες αυτές, καθώς και το πρόβλημα της απομάκρυνσης πληθυσμών και εργατικού δυναμικού από τα κέντρα κατανάλωσης και παραγωγής της Ευρώπης ή αυτά της ευρύτερης γεωγραφικής περιοχής. Η παραγωγή τέτοιων προϊόντων θα προωθεί σε βάθος χρόνου, σταδιακά και μέσω της οικοδομημένης αλληλεγγύης, την αλλαγή και μετεξέλιξη της παραγωγής και στα ίδια τα κέντρα παραγωγής. Κατ' αυτόν τον τρόπο η προσφορά του ενός κράτους θα γίνεται ζήτηση του άλλου, και μέρος των εσόδων των αναπτυγμένων χωρών από το διεθνές εμπόριο θα μπορεί να επενδύεται ξανά στην έρευνα και ανάπτυξη που θα συντελείται και θα εφαρμόζεται στην περιφέρεια. Η τάση πτώσης των αξιών, που παρατηρείται ειδικά στην περιφέρεια της Ε.Ε. με την παγκόσμια κρίση, μπορεί να λειτουργήσει ελκυστικά, εφ' όσον συνδυαστεί με μια μέσο-μακροπρόθεσμη προοπτική υψηλής κερδοφορίας για τις Ευρωπαϊκές επιχειρήσεις, άμεσα εκμεταλλεύσιμη.

Στα πλαίσια αυτά, το συμφέρον των πλέον περιφερειακών κρατών της Ε.Ε. έγκειται στην οικοδόμηση σχέσεων εμπιστοσύνης και συνεργασίας με οικονομικά συμφέροντα κεντρικών περιοχών της Ε.Ε.. Οι θεωρητικές αφηρητές μιας τέτοιας κατεύθυνσης μπορεί να αναζητηθούν σε μια εκτεταμένη συζήτηση για τα clusters (συστάδες οικονομίας) και τις σχέσεις διασύνδεσης και συνεργασίας των οικονομιών, σε τοπικό ή περιφερειακό επίπεδο που ενυπάρχουν σε αυτά (π.χ. Cruz & Teixeira, 2010). Πλήθος οικονομικών, κοινωνικών, πολιτικών ή άλλων πτυχών έχουν τονιστεί ως ουσιαστικές για τη δημιουργία και εύρυθμη λειτουργία ενός cluster. Αυτά φαίνεται ότι στηρίζονται σε μια συγγένεια αρχών και αντιλήψεων για την παραγωγή και την οικονομία, στην προώθηση της καινοτομίας και της γνώσης, της έρευνας και ανάπτυξης, στην εγρήγορση του εργατικού δυναμικού τους, τη στήριξη των μικρομεσαίων επιχειρήσεων καθώς και στην αλληλο-υποστήριξη οικονομικών και κοινωνικών δυνάμεων και φορέων. Βασικός διαμορφωτής των εξελίξεων και της ανάπτυξής τους είναι οι θεσμοί, όπως έχει παρατηρηθεί στο τοπικό επίπεδο. Τα clusters έχουν επισημανθεί στη θεωρία της ανταγωνιστικότητας ως κύριοι θύλακες της εθνικής ανταγωνιστικότητας (Porter, 1998). Υπό το πρίσμα της θεωρίας των clusters, οι μέχρι σήμερα πολιτικές της Ε.Ε. δείχνουν να έχουν προετοιμάσει το έδαφος προς αυτή την κατεύθυνση, διαμορφώνοντας ήδη πολλές από τις προϋποθέσεις ενός κοινού, πανευρωπαϊκού περιβάλλοντος με ανάλογα χαρακτηριστικά (όπως περιγράφηκε και στην πρώτη ενότητα της παρούσας εργασίας) που μπορεί να εξελιχθεί ακόμη περισσότερο προς την κατεύθυνση δημιουργίας ενός πανευρωπαϊκής εμβέλειας cluster. Αυτό γίνεται επίσης αντιληπτό αν αντιπαραβάλλει κανείς όσα κώριζαν τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. κατά το παρελθόν με τα σημερινά σημεία συγγένειας, επαφής και την υπό διαμόρφωση αντίληψη για το ενιαίο των οικονομικών συμφερόντων.

5. Συμπεράσματα

Η παρούσα πρόταση για το μέλλον της Ευρώπης εστιάζει στις βάσεις που έχουν τεθεί, την κατεύθυνση και τις συνθήκες μετάβασης προς την οικονομική ολοκλήρωση. Τονίζεται η ανάγκη η Ε.Ε. αντί να εξακολουθεί να κατευθύνεται προς ένα μοντέλο αντιπαλότητας και εχθρότητας των εθνικών οικονομιών, που ενδυναμώνει τους «λίθους» του Ευρωπαϊκού οικοδομήματος λόγω της έμφασης που δίνει στην προώθηση της εθνικής ανταγωνιστικότητας, να στραφεί πιο προσεκτικά προς μια κατεύθυνση που δίνει περισσότερη προσοχή και αποθέτει την συνεκτική «ύλη» που συνδέει το οικοδόμημα αυτό. Αυτή η ύλη είναι ως ένα βαθμό υποκειμενική, γιατί

συνδέεται με τη γεωγραφία και ιστορία των κρατών που έχουν δημιουργήσει συνθήκες για την πρόοδο και ευημερία τους, ενώ απορρέει και από το σεβασμό στη διαφορετικότητα των ηθών, εθίμων και παραδόσεων ή των κοινωνικών, οικονομικών, πολιτικών και άλλων χαρακτηριστικών που αποτελούν τμήμα του πλούτου του Ευρωπαϊκού και ανθρώπινου πολιτισμού και θεμέλιο αλληλεγγύης. Προτείνεται δηλαδή η συνέχιση μιας προσπάθειας που έχει ήδη ξεκινήσει, προς την κατεύθυνση δημιουργίας ενός περιβάλλοντος οικονομικής άμιλλας, που θα παρέχει τη δυνατότητα ευγενούς συναγωνισμού και συμμετοχής σε όλες τις δυνάμεις της ανάπτυξης από κοινού, στα κέντρα και τις περιφέρειες της Ευρώπης, και θα δίνει πολλές ευκαιρίες σε όλους τους ανθρώπους. Για τη δημιουργία του περιβάλλοντος αυτού οι κύριες βάσεις έχουν ήδη τεθεί και είναι μάλιστα αρκετά ισχυρές, όπως η δημιουργία μη ισόρροπης ανάπτυξης, οι προωθητικές διασυνδέσεις μεταξύ των οικονομιών, οι απαιτούμενοι θεσμοί και οι περισσότερες και κυριότερες από τις προϋποθέσεις δημιουργίας ενός πανευρωπαϊκού cluster.

Η προτεινόμενη κατεύθυνση συνδέεται με την αύξηση της δυνατότητας ανταγωνισμού στην περιφέρεια, την ενδυνάμωση των σχέσεων οικονομικής συνεργασίας μεταξύ των οικονομιών της Ευρώπης, την καλύτερη διασύνδεση των περιφερειακών οικονομιών στο άρμα των Ευρωπαϊκής οικονομίας, τη σημασία της τοποθέτησης των κατάλληλων ανθρώπων σε κατάλληλες θέσεις και τη δημιουργία ενός περιβάλλοντος που να προωθεί λιγότερο το σκληρό ανταγωνισμό και περισσότερο την οικονομική άμιλλα. Ακόμη και μέσα από το παρόν πρίσμα θα πρέπει να τίθενται με σαφήνεια -εκτός των οικονομικών ελευθεριών- και τα όρια κοινωνικής συνοχής και αυτοχρηματοδότησης απέναντι στη διαρκή κοινωνική αλλαγή, εφ' όσον μάλιστα ελλοχεύει ο κίνδυνος της πιθανής απώλειας της εμπιστοσύνης προς δυνάμεις οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές που επιτελούν τις αναγκαίες οικονομικές αλλαγές. Για το λόγο αυτό, είναι πιο ενδεχόμενη η προώθηση στα αξιώματα άφθαρτων πολιτικά δυνάμεων και προσώπων που θα κληθούν να εφαρμόσουν τις πολιτικές αυτές, στο βαθμό που συνδέονται με τα Ευρωπαϊκά συμφέροντα και κατανοούν καλύτερα τα κοινά σημεία τους, σε βάθος χρόνου, καθώς και την ανάγκη αλληλεγγύης και αλληλοϋποστήριξης των Ευρωπαϊκών οικονομιών. Στην αποτελεσματικότητα των πολιτικών αναμένεται να συμβάλει η θεσμική οργάνωση των κρατών, το καθεστώς και το πολίτευμά τους, ως φορείς αλλαγών και καταλύτες εξελίξεων.

Ειδικά στην περίπτωση της Ελλάδας, που το συγκριτικό της πλεονέκτημα έγκειται σε κλάδους που συνδέονται με την οικονομική και φυσική γεωγραφία και γεωμορφολογία της, θα μπορούσαν να δημιουργηθούν υβριδικά οχήματα μετακίνησης στη θάλασσα ή -κυρίως- εναέρια, όπως υβριδικά ελικοφόρα οχήματα, που να επιλύουν τη γεωγραφική απομόνωση του μεγαλύτερου τμήματος της χώρας, αυξάνοντας τις οικονομίες κλίμακας και την οικονομική ισχύ της χώρας και δημιουργώντας, λόγω της πώλησής τους σε διεθνείς αγορές, υψηλά περιθώρια κέρδους και ανάπτυξης. Ευάριθμες μικρομεσαίες επιχειρήσεις θα μπορούν να καρπώνονται πολλαπλασιαστικά οφέλη μέσα από προωθητικές διακλαδικές διασυνδέσεις. Μια τέτοια πολιτική μπορεί να συνδέεται με ένα γεωγραφικό μοντέλο ανάπτυξης της χώρας που να προωθεί τόσο την αξιοποίηση του γεωγραφικού της πλούτου όσο και τη διατήρηση και βιωσιμότητα του, εθνικά και περιφερειακά. Μια ανεξάρτητη από τη δημόσια σφαίρα επιστημονική έρευνα θα πρέπει να προωθεί μια τέτοια κατεύθυνση και τον επιστημονικό επαναπροσδιορισμό της, αναζητώντας νέες τεχνολογίες και τους τρόπους εφαρμογής της. Μια τέτοια προοπτική σκόπιμο είναι να συνδέεται παράλληλα με τη συνεχή αναζήτηση και συστηματική εφαρμογή των βέλτιστων τρόπων διάχυσης και διοχέτευσης του βιομηχανικού πλούτου που θα παράγεται προς το κοινωνικό όφελος και την ιδιωτική συσσώρευση, ειδικά σε περιφερειακές και τοπικές οικονομίες και στον αγροτικό πληθυσμό. Η εγχώρια αύξηση της κινητικότητας δεν θα πρέπει να καταστεί επιβλαβής επαγγελματικά, οικονομικά και κοινωνικά και η αύξηση του ανταγωνισμού να μην συνθλίβει επαγγελματικές προοπτικές και ελευθερίες σε όλους τους κλάδους αλλά αντιθέτως να πυρνώει τον επαγγελματισμό και να αναπτύσσει τις ικανότητες όσο το δυνατό μεγαλύτερου αριθμού επαγγελματιών, σε αλληλοσυνδεδεμένους κλάδους, μέσα από μια σπειροειδή διαδικασία προώθησης προσώπων και οικονομικών δυνάμεων που να παρέχει ευκαιρίες σε όλους. Η ορθή καταγραφή στοιχείων και δεδομένων θα συντελέσει σε μια σωστότερη κρίση σε θέματα προγραμματισμού και ανάπτυξης και θα αποσοβήσει πιθανές μελλοντικές κρίσεις.

Βιβλιογραφία

- Aghion, P. and Howitt, P. (2009) *The Economics of Growth*, The MIT Press, Cambridge Massachusetts
- Armstrong, H. and Taylor, J. (eds) (1999) *The Economics of Regional Policy*, Edward Elgar, Cheltenham
- Aschauer, D.A. (1989) Is Public Expenditure Productive? *Journal of Monetary Economics*, 23 (2): 177-200
- [Balassa, B.](#) (1964) The Purchasing Power Parity Doctrine: A Reappraisal, *Journal of Political Economy* 72 (6): 584-596
- Best, M. (1991) *The New Competition; Institutions of Industrial Restructuring*, Polity Press, Cambridge
- Boeke, J.H. (1953) *Economics and Economic Policy in Dual Society*, Institute of Pacific Relations, New York
- Cappellen, A., Castellacci, F., Fagerberg, J. and Verspagen, B. (2003) The Impact of EU Regional Support on Growth and Convergence in the European Union, *Journal of Common Market Studies*, 41 (4): 621-644
- Christakis, N.A. and Fowler, J.H. (2009) *Connected: The Surprising Power Of Our Social Networks and How They Shape Our Lives*, New York: Little, Brown and Company (μετάφραση Ξυγαλατά, Δ. και Ρουμπέκα, Ν., εκδόσεις Κάτοπτρο, Αθήνα, 2010)
- Christaller, W. (1966) *Central Places in Southern Germany*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall, New Jersey (μετάφραση Baskin, C.W., πρωτότυπη έκδοση στα Γερμανικά, 1933)
- Combes, P.-P., Meyer, T. and Thisse, J.-F. (2008) *Economic Geography: The Integration of Regions and Nations*, Princeton University Press, Princeton
- COM (2004) 107 final, Third Report on Economic and Social Cohesion, Commission Communication, Brussels, 18.2.2004
- Crux, S.C.S. and Texeira, A.A. (2010) The Evolution of the Cluster Literature: Shedding Light on the Regional Studies-Regional Science Debate, *Regional Studies*, 44 (9): 1263-1288
- de la Roche, R.S. (1996) Violence as Social Control, *Sociological Forum*, 11 (1): 96-128
- Dixit, A. and Stiglitz, J. (1977) Monopolistic Competition and Optimal Product Diversity, *American Economic Review*, 67 (3): 297-308
- Emmanuel, A. (1972) *Unequal Exchange*, New Left Books, London
- Haas, E.B. (1958) *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950-1957*, Stevens, London
- Hirschman, A. O. (1958) *The Strategy of Economic Development*, Yale University Press, New Haven
- Hoover, E.M. (1948) *The Location of Economic Activity*, McGraw-Hill, London
- Kaldor, N. (1970) The Case for Regional Policies, *Scottish Journal of Political Economy*, 17 (2): 337-347
- Krugman, P. and Obstfeld, M. (2000) *International Economics: Theory and Policy*: Addison Wesley Longman (μετάφραση Δουληγή, Γ., Πανταζίδη, Σ., Εκδόσεις Κριτική, Επιστημονική Βιβλιοθήκη, Αθήνα, 2002)
- Krugman, P. (1991) Increasing Returns and Economic Geography, *Journal of Political Economy*, 99 (3): 483-499
- Losch, A. (1954) *The Economics of Location*, Yale University Press, New Haven (μετάφραση Woglom, W.H., πρωτότυπη έκδοση στα Γερμανικά, με τίτλο *Die Räumliche Ordnung der Wirtschaft*, 1943)
- McKinnon, R.I. (1963) Optimum Currency Areas, *The American Economic Review*, 53 (4):

717-725

- Mundell, R.A. (1961) A Theory of Optimum Currency Areas, *The American Economic Review*, 51 (4): 657-665
- Myrdal, G. (1957) *Economic Theory of Underdeveloped Regions*, Duckworth, London
- North, D.C. (1990) *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge
- Nugent, N. (2006) *The Government and Politics of the European Union*, Palgrave MacMillan, Basingstoke
- Paynter, R. (1989) The Archaeology of Equality and Inequality, *Annual Review of Anthropology*, 18 (1): 369-399
- Perroux, F. (1955) Note Sur la Notion de Pôle de Croissance, *Economie Appliquée*, 7, 307-320
- Porter, M.E. (1998) *The Competitive Advantage of Nations*, Palgrave, New York
- Richardson, H.W. (1969) *Regional Economics: Location Theory, Urban Structure and Regional Change*, Weidenfeld and Nicolson, London
- Rosemond, B. (2004) *Theories of European Integration*, Palgrave Macmillan, Basingstoke (μετάφραση Μαρτζάκη, Ε., Θεωρίες Ευρωπαϊκής Ολοκλήρωσης, Μεταίχιμο, Αθήνα, 2006)
- Rosestein-Rodan, P. (1943) Problems of Industrialisation of Eastern and Southeastern Europe, *Economic Journal*, 53 (210/211): 202-211
- Rostow, W.W. (1960) *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto*, Cambridge University Press, Cambridge
- Sala-i-Martin, X.X. (1996) The Classical Approach to Convergence Analysis, *The Economic Journal*, 106 (437): 1019-1036
- Sala-i-Martin, X.X. (1994) Regional Cohesion: Evidence and Theories of Regional Growth and Convergence, *CEPR DP*, 1075, London
- [Samuelson, P.A.](#) (1964) Theoretical Notes on Trade Problems, *Review of Economics and Statistics* 46 (2): 145-154
- Schumpeter, J.A. (1942) *The Theory of Economic Development*, Harvard University Press, Cambridge Massachusetts
- Tiebout, Ch.M. (1956) Exports and Regional Economic Growth, *Journal of Political Economy*, 64 (2): 160-169
- Μανουβέλος, Ε.Γ. (2010) *Νέες Μορφές Διακυβέρνησης της Ε.Ε.: Πολιτικές Σύγκλισης και Πεδία Εφαρμογής*, Νομική Βιβλιοθήκη, Αθήνα
- Μαραβέγιας, Ν. και Τσινισιζέλης, Μ. (επ.) (1995) *Η Ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Θεσμικές, Πολιτικές και Οικονομικές Πτυχές*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα
- Σκούντζος, Θ.Α. (1996) *Περιφερειακή Οικονομική Ανάλυση και Πολιτική*, Εκδόσεις Σταμούλης, Αθήνα
- Τσινισιζέλης, Μ.Ι. (1995) *Θεωρία της Διεθνούς Πολιτικής Ενοποίησης*, 25-64, στο Μαραβέγιας, Ν. και Τσινισιζέλης, Μ. (επ.) (1995) *Η Ολοκλήρωση της Ευρωπαϊκής Ένωσης: Θεσμικές, Πολιτικές και Οικονομικές Πτυχές*, Αθήνα: Θεμέλιο
- Χρυσοχόου, Δ., Τσινισιζέλης, Ν.Ι., Υφαντής, Κ., Σταυρίδης, Σ. και Ξενάκης, Δ.Κ. (2009) *Ευρωπαϊκή Πολιτεία: Η Τέχνη της Συνδιάθεσης*, Σαββάλας, Αθήνα

Το ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΚΑΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ (ΕΛΙΑΜΕΠ) ιδρύθηκε το 1988 και λειτουργεί ως ένα ανεξάρτητο, μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα ερευνητικό και επιμορφωτικό ίδρυμα. Μέσω του πολυετούς έργου του έχει αναδειχθεί σε σημαντικό φορέα πληροφόρησης, μελέτης και σχεδιασμού θεμάτων εξωτερικής πολιτικής, και θεωρείται ένα από τα πιο έγκριτα σε διεθνές επίπεδο κέντρα μελετών της Ελλάδας στον τομέα των Ευρωπαϊκών υποθέσεων και των διεθνών σχέσεων.

Το ΕΛΙΑΜΕΠ δεν εκφράζει, ούτε εκπροσωπεί συγκεκριμένες πολιτικές απόψεις. Επιχειρεί μόνο να λειτουργήσει ως θήμα ελεύθερου διαλόγου και ως κέντρο παραγωγής και ανταλλαγής ιδεών.

The HELLENIC FOUNDATION FOR EUROPEAN AND FOREIGN POLICY (ELIAMEP) was founded in 1988 and operates as an independent, non-profit, policy-oriented research and training institute. It functions as a forum of debate on international issues, as an information centre, as well as a point of contact for experts and policymakers. Over the years, ELIAMEP has developed into an influential think-tank on foreign policy and international relations issues.

ELIAMEP neither expresses, nor represents, any specific political party view. It is only devoted to the right of free and well-documented discourse.